
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.915(477)

О.В. Алексеева,
кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник
ДНДІ МВС України, м. Київ, Україна
ORCID ID 0000-0003-3390-536X,
О.М. Опанасюк,
м. Київ, Україна

ГРУПИ РИЗИКУ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ¹

Виокремлено основні групи ризику дітей, які склалися на сьогодні у світі і в сучасному українському суспільстві. Зроблено висновок про те, що поява різних груп дітей ризику неодмінно корелюється зі зростанням кількості певних родин соціального ризику. В Україні на сьогодні до таких сімей передовсім слід відносити: родини біженців і вимушених переселенців, родини з асоціальною багатодітністю, неповні сім'ї тощо.

Дефініція й розмежування груп ризику щодо дітей має допомогти об'єктивніше оцінювати ситуацію щодо кожної "дитини ризику" й визначати шляхи надання допомоги й підтримки неповнолітньому, його батькам; іншими словами, сприяти здійсненню переходу від інтуїтивного пошуку виходу зі складних ситуацій до змістовної побудови моделей поведінки стосовно дітей.

Ключові слова: ризик, група ризику, родина ризику, ризикована поведінка, підліток, макрорівень.

Выделены основные группы риска детей, сложившиеся на сегодняшний день в мире и в современном украинском обществе. Сделан вывод о том, что появление различных групп детей риска непременно коррелируется с возрастанием количества определенных видов семей социального риска. В Украине на сегодняшний день к таким семьям прежде всего следует относить: семьи беженцев и вынужденных переселенцев, семьи с асоциальной многодетностью, неполные семьи и другие.

Дефиниция и разграничение групп риска детей должны содействовать объективному оцениванию ситуации относительно каждого "ребенка риска" и определять пути оказания помощи и поддержки несовершеннолетнему, его родителям; иными словами, способствовать осуществлению перехода от интуитивного поиска выхода из сложных ситуаций к содержательному построению моделей поведения в отношении детей.

Ключевые слова: риск, группа риска, семья риска, рискованное поведение, подросток, макроуровень.

Наприкінці ХХ століття в науковій літературі – соціологічній, психологічній, педагогічній – набув поширення термін "діти групи ризику" – не як самостійна смислова одиниця, а як синонім понять "педагогічно занедбані діти", "девіантні

---

¹ Продовження в наступному номері.

підлітки, “діти з асоціальними відхиленнями в поведінці”, “позбавлені належного батьківського піклування” тощо. Різні назви відображають різні точки зору на цю категорію дітей, які, у свою чергу, обумовлюють і різні підходи в роботі з ними. Так, визначення “важкі”, “важковиховувані”, “педагогічно занедбані”, “проблемні” дано таким дітям з позиції педагога, для якого вони створюють особливі труднощі, проблеми, незручності в роботі і цим виокремлюються з-поміж “звичайних”. Подібну точку зору покладено в основу традиційних педагогічних підходів до виховання, які в кінцевому підсумку зазвичай зводилися до ізоляції “нормальних” дітей від “важких”, аж до виключення останніх зі школи.

Слово “ризик” означає можливість, велику ймовірність чого-небудь, як правило, негативного, небажаного, що може статися [1]. Тому коли ведуть мову про дітей групи ризику, мають на увазі, що вони перебувають під впливом деяких небажаних чинників, які можуть спрацювати або не спрацювати. При цьому науковці ведуть мову принаймні про два аспекти. Перший аспект – це ризик для суспільства, який створюють неповнолітні цієї категорії. Свого часу це поняття дозволяло виділяти категорії людей, сімей тощо, поведінка яких могло становити потенційну небезпеку для оточуючих і суспільства загалом, оскільки суперечила загальноприйнятим соціальним нормам і правилам. Другий аспект (саме під цим кутом зору проблема цілком слушно стала розглядатися останнім часом) – той ризик, якому самі діти постійно піддаються в суспільстві: ризик втрати життя, здоров’я, нормальних умов для повноцінного розвитку тощо. Тобто в самий термін “діти групи ризику”, на нашу думку, закладено інтенцію усунути негативні чинники виховання молоді, не ізолювати, а зберегти її для суспільства [2].

На основі аналізу наукового доробку вітчизняних (Шпенік С.З., Холодецька Н.) і зарубіжних (Буянов М.І., Сухоленцева Є.Н., Рібакова Л.А., П. Клейнманн) авторів можна виокремити низку факторів ризику, які створюють вірогідну небезпеку для дитини: психофізичні (групи здоров’я, спадкові чинники, вроджені властивості, порушення в психічному і фізичному розвитку, умови народження дитини, захворювання матері і її спосіб життя, травми внутрішньоутробного розвитку); соціально-економічні (багатодітні та неповні сім’ї, неповнолітні батьки, безробітні сім’ї, родини, з аморальним способом життя; непристосованість до життя в суспільстві: втеча, бродяжництво, неробство, злочинство, шахрайство, бійки, вбивства, спроби суїциду, агресивні нахили, вживання спиртних напоїв, наркотиків) і психолого-педагогічні (відчуження від соціального середовища, несприйняття себе, невротичні реакції, порушення спілкування з оточуючими, емоційна нестійкість, неуспішність у діяльності, у соціальній адаптації, труднощі спілкування, взаємодії з однолітками і дорослими; невідповідність змісту програм освітнього закладу і умов навчання дітей, їх психофізіологічних особливостей, темпу психічного розвитку дітей і темпу навчання, переважання негативних оцінок, невпевненість у діяльності, відсутність інтересів до навчання, закритість для позитивного досвіду, невідповідність образу школяра) [4; 5; 6; 7; 8].

Спроби виокремлення груп ризику неповнолітніх з огляду на організацію й функціонування суспільства як єдиного цілого (макрорівень), зокрема, на соціально-економічні, політичні, соціокультурні, морально-правові детермінанти цього явища, робилися неодноразово як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Утім, наразі одностайної думки щодо поняття “група ризику дітей” не склалося.

Нам імпонує класифікація англійських психологів Хевіта і Дженкінса, що виокремлюють такі дві основні групи дітей зони ризику:

– діти із “соціалізованими формами” антисоціальної поведінки, для яких не характерні емоційні розлади й які легко пристосовуються до соціальних норм всередині тих антисуспільних груп, до яких вони належать;

– діти з несоціалізованою антисуспільною агресивною поведінкою, які зазвичай перебувають у поганих стосунках з іншими людьми і з власною родиною, мають значні емоційні розлади, що виявляються в негативізмі, агресивності, мстивості, нахабстві [4; 5].

До перших, на нашу думку, слід віднести

– педагогічно занедбаних дітей – здорових, потенційно повноцінних, але недостатньо вихованих, навчених і розвинених дітей. Наслідком цього є недоліки, прогалини, відхилення в діяльності, поведінці, спілкуванні. Зазвичай такі діти відчужуються від школи, але значимість сім’ї для них не втрачається. Діти стають педагогічно занедбаними внаслідок неправильного педагогічного впливу, спотворених форм сімейного виховання, але лише в тому разі, коли їх проблеми не були вчасно помічені дорослими й не отримали адекватного вирішення. Ця категорія також потребує своєчасного надання психолого-педагогічної допомоги. Загальний фон поведінки цих дітей має соціально негативний відтінок, діти, вони мають істотні проблеми в дитячо-батьківських відносинах. Злість, агресія, ненависть, заздрість, демонстративно-зневажливе ставлення до оточуючих людей – такий характер емоційної реакції на спотворене сприйняття світу педагогічно занедбаними дітьми. Часто такі діти не “приживаються” в одному навчальному закладі, безрезультатно змінюють місця навчання, гуртки, секції, живуть у різних родичів, дедалі виразніше усвідомлюють власну непотрібність в сім’ї, відчуваючи тяжкі переживання від нерозуміння батьками, педагогами, однолітками.

– дітей з делінквентною поведінкою – поведінкою, що характеризується крайніми проявами відхилень, які вже становлять умовно карані діяння. Делінквентна поведінка відрізняється від кримінальної за тяжкістю правопорушень й зумовлена, головним чином, бажанням підлітка чинити бешкет і розважатися переважно в компанії таких самих, як він.

У випадку несоціалізованої поведінки визначальну роль відіграє психогенний фактор (наявність психопатологічної симптоматики, поведінкових розладів), який має різну природу і ступінь вираженості в різних дітей. Індивідуальні психосоматичні особливості утруднюють соціальну адаптацію підлітків (акцентуації характеру, неадекватні прояви самооцінки, порушення в емоційно-вольовій сфері, фобії, підвищена тривожність, агресивність). До цієї категорії можна віднести:

– дітей з акцентуованою (патохарактерологічною) поведінкою, обумовленою патологічними змінами характеру, сформованими у процесі виховання;

– дітей із психопатологічним типом поведінки – такої, що ґрунтується на психологічних симптомах і синдромах, які є проявами тих чи інших психічних розладів і захворювань. Різновидом цього типу є саморуйнівна поведінка, за якої агресія спрямовується на себе, “всередину” самої людини. Прикладом такої поведінки є суїцидальна та ризикована поведінка;

– дітей з відхиленнями в емоційній сфері (агресивність, тривожність, демонстративність, замкнутість). Агресія – специфічна форма дій людини, що характеризується демонстрацією переваги в силі або застосуванням сили стосовно іншої особи або групи осіб, яким суб’єкт прагне завдати шкоди [2]. Може варіюватися за ступенем інтенсивності і формою прояву: від демонстрації неприязні і недоброчливості – до словесних образ (агресія вербальна) і до застосування грубої

сили (агресія фізична). Особистісні особливості, які впливають на розвиток агресивності: схильність до імпульсивних звичок; емоційна сприйнятливість – схильність переживати почуття незадоволеності, вразливість, дискомфорт; вдумливість (інструментальна агресія) і неухважність (емоційна агресія); ворожа атрибуція – інтерпретація будь-яких неоднозначних стимулів як ворожості;

– дітей з девіантною поведінкою (девіантною, неадекватною) поведінкою (від англ. Deviation – відхилення);

– дітей з деструктивною поведінкою, що виражається у словесних або практичних діях, спрямованих на руйнування чого б то не було: миру, спокою, дружби, угоди, настрою, успіху, здоров'я, фізичних предметів і т.д. Виражається в войовничості, нетерпимості, впертості, грубості, ненависті, страхі, паніці стосовно іншої людини;

– дітей з адиктивними нахилами, що полягають у прагненні до відходу від реальності шляхом штучної зміни свого психічного стану за допомогою прийому деяких речовин або з постійною фіксацією уваги на певних видах діяльності з метою розвитку та підтримки інтенсивних емоцій.

Поява різних груп дітей ризику неодмінно корелюється з видами родин соціального ризику – такими, що мають важко вирішувані проблеми, які обмежують їх можливості у створенні сприятливих умов для життя й повноцінного розвитку усіх членів. Такі проблеми зазвичай можуть виникати у зв'язку з: етапом формування родини, її розвитку й розпаду (наприклад, неповна сім'я, багатодітна сім'я, сім'я, у якій є інваліди); із впливом умов, що склалися в державі й суспільстві (малозабезпечені сім'ї, сім'ї з поганими житловими умовами, біженців, військовослужбовців, безробітних); із впливом внутрішніх умов, зумовлених асоціальною поведінкою членів.

Порушення функцій сімейного виховання є головним показником неблагополучної сім'ї. До основних порушень належать:

– ухилення батьків від своїх обов'язків, небажання відповідально виконувати свій батьківський обов'язок;

– деструктивна поведінка батьків;

– грубі спотворення дитячо-батьківських відносин, такі як: відсутність адекватної системи виховання, контролю над дітьми та належної турботи про них, а також прояв насильства і жорстокого ставлення до дітей, нехтування їхніми потребами [9].

Отже, аналіз причинного комплексу, задіяного в генезисі описаних вище ризиків, може створити першооснову для розв'язання завдань превенції злочинності серед неповнолітніх загалом, без поділу їх на благополучних і неблагополучних. Далі ми виокремимо групи ризику неповнолітніх уже в нашій країні з огляду на організацію й функціонування суспільства як єдиного цілого (макрорівень), зокрема, зважаючи на соціально-економічні, політичні, соціокультурні, морально-правові детермінанти цього явища: ведення війни на Сході України, масове зубожіння населення, зростання кількості неповних сімей, асоціальної багатодітності та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко Т.Ф., Кушнар'єв С.В. Ризикована поведінка: посібник. Вінниця: ТОВ "Планер". 2013. 172 с.

2. *Рыжяков С.С.* Причины и условия преступности несовершеннолетних в фокусе психолого-криминологического интереса. Психопедагогика в правоохранительных органах. 2009. № 1(36). С. 37–40.
3. *Сухолентцева Е.Н.* К проблеме воспитания детей группы риска. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-probleme-vospitaniya-detey-gruppy-riska> (дата звернення: 25.04.2018).
4. *Шпенник С.З.* Діти групи ризику як об'єкт соціальної роботи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. Вип. 21. С. 212–214.
5. *Холодецька Н.* Робота з дітьми “групи ризику”. Соціальний педагог. 2010. № 5. С. 27–56.
6. *Пол Клейнманн.* Психологія 101. Харків. 2018. С. 138.
7. *Буянов М.И.* Ребенок из неблагополучной семьи: записки детского психиатра. Москва: Просвещение, 1988. 149 с.
8. *Рыбакова Л.А., Бабынина Т.Ф.* Дети группы риска: учеб. пособ. Казань: Издательство “Бриг”. 2015. 200 с.
9. *Мураткина Д.Е.* Характеристика категории “Дети группы риска” в психолого-педагогической науке. Педагогика. Психология. Социальная работа. Ювенология. Социокинетика. № 4. 2014. С. 169–172.

REFERENCES

1. *Aleksieienko T.F., Kushnariov S.V.* (2013) Ryzikovana povedinka. “Risky Behavior”: manual. Vinnytsia. 172 p. [in Ukrainian].
2. *Ryzhakov S.S.* (2009) Prychyny y uslovyya prestupnosti nesovershennoletnykh v fokuse psykholoho-krymonolohycheskoho ynteresa. “Causes and Conditions of Juvenile Delinquency in the Focus of Psychological and Criminological Interest”. Psychopedagogy in Law Enforcement Agencies 1 (36), 37–40 [in Russian].
3. *Sukholentseva Y.N.* K probleme vospitaniya detey gruppy riska. “The Issue of Raising Children of Risk”. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-probleme-vospitaniya-detey-gruppy-riska> (Date of Application: 25.04.2018) [in Russian].
4. *Shpenik S.Z.* (2015) Dity hrupy ryzyku yak obyekt sotsialnoyi roboty. “Children of Risk as an Object of Social Work”. Scientific Herald of Uzhgorod National University 21, 212–214 [in Ukrainian].
5. *Kholodetska N.* (2010) Robota z ditmy “hrupy ryzyku”. “Work with Children of “Risk Group”. Social Pedagogy 5, 27–56 [in Ukrainian].
6. *Paul Kleinman* (2012) Psych 101: Psychology Facts, Basics, Statistics, Tests, and More! Avon, Massachusetts: Adamsmedia. 288 p. [in English].
7. *Buyanov M.I.* (1988) Rebenok yz neblahopoluchnoy semyi: zapysky detskoho psykhiatra. “Child from a Dysfunctional Family: Notes of a Child Psychiatrist”. Moscow. 149 p. [in Russian].
8. *Rybakova L.A., Babynina T.F.* (2015) Dety hruppy ryska. “Children of the Risk Group”. Kazan: Brig Publishing House. 200 p. [in Russian].
9. *Muratkina D.Y.* (2014) Kharakterystyka katehoryy “Dety hruppy ryska” v psykholoho-pedahohycheskoy nauke. “Characteristics of the Category “Children of the Risk Group in Psychological and Pedagogical Science”. Pedagogy. Psychology. Social Work. Juvenology. Sotsiokinetika 4, 169–172 [in Russian].

UDC 343.915(477)

O.V. Aliksieieva,

Candidate of Juridical Sciences, Leading Researcher, State Research
Institute MIA Ukraine, Kyiv, Ukraine,
ORCID ID 0000-0003-3390-536X,

O.M. Opanasiuk, Kyiv, Ukraine

CHILDREN’S RISK GROUPS IN UKRAINE: CRIMINOLOGICAL ANALYSIS

An attempt has been made to distinguish the main groups of children of risk today in the world and in modern Ukrainian society. Children of the risk group are the category of children who, due to the certain circumstances of their lives, have been

exposed to negative external influences of the society and its criminal elements, and we consider it in two aspects: the risk for a society which is made up by such children, that is, in the context of the priority of public interests, and the risk that the juvenile faces himself, in particular, the loss of chance for the normal future.

The children of the “risk zone” traditionally include: minors with manifestations of social desadaptation, inclined to deviant, delinquent, addictive and risky behavior, vagrancy, handicapped children, and others. The main reason for children to be at risk is family trouble. It is this that generates numerous problems in the behavior of children, their development, lifestyle and leads to a violation of value orientations. Accordingly, the emergence of different groups of children at risk is necessarily correlated with the types of families of social risk – those having difficult problems that limit their ability to create favorable living conditions and proper upbringing of kids. Such problems can usually be arisen in connection with the stage of the formation of a family, their development and disintegration (for example, an incomplete family, a large family, a family with a disability); with the influence of conditions prevailing in the state and society (low-income families, families with poor housing conditions, with members–refugees, military personnel, unemployed people); with the influence of internal conditions, conditioned by the asocial behavior of members. In modern Ukraine the following families should be considered first of all: as families of refugees and internally displaced persons, families with an associal large number, single-parent families, etc.

The isolation of minors’ risk groups in the study is carried out in view of the organization and functioning of society as a whole (macro level), in particular, of socio-economic, political, socio-cultural, moral and legal determinants of this phenomenon. These include, in particular, the following: the war in the East of Ukraine, the massive poverty of the population, the growth of the number of single-parent families, and social multiplicity. It is also taken into account that the teenager himself, due to his psychological characteristics, is in the risk zone, often falls into the social reality, which prompts him to desire to change the situation.

An elimination of risk groups should help to assess objectively the situation of each “child of risk” and identify ways to help and support the minor, his parents; to move from the intuitive search for the exit from difficult situations to meaningful construction of behavioral patterns for children.

Keywords: risk, risk group, family risk, risky behavior, teenager, macro level.

Отримано 02.10.2018